

Alt Penedès: població i territori*

Santi Sanz i Gràcia

M'agradaria iniciar aquest parlament amb una cita de Josep Pla, tot aprofitant la celebració del centenari del seu naixement .

Josep Pla definia així, en un dels seus viatges, la comarca de l'Alt Penedès. «La densitat humana hi és perceptible. El nombre de cases de camp hi és molt gran, generalment bones cases. Els pobles que hi albireu a cop d'ull són nombrosos i l'edificació sòlida i acceptable».

Per tal d'entendre la dinàmica actual de l'ocupació del territori pel que fa al seu poblament realitzaré un ampli recorregut en el temps, des del neolític fins a l'actualitat.

Període neolític.

Durant el neolític, el territori de l'Alt Penedès ja estava ocupat per éssers humans. Aquests vivien en coves a les zones muntanyoses i en poblats a la plana. Dels poblats per la seva tipologia constructiva gairebé no en queden vestigis. Sí tenim, en canvi, constància de l'ocupació de coves i de jaciments, per exemple: cova de la Font del Molinet (Pontons), les guixeres de Vilobí (Sant Martí Sarroca), el jaciment de la pedrera de Sant Jordi (Pacs), les coves del Bolet i de la Boira (Mediona), la cova de la Guineu i l'Esquerda de les Roques del Pany (Torrelles de Foix), la cova de Can Pasqual (Castellví de la Marca), la cova del

* Resum de la participació realitzada el 17 de maig de 1997 en la Sortida d'Estudis de la Societat Catalana de Geografia a l'Alt Penedès

Pi d'en Barba (Sant Cugat Sesgarrigues), la cova del Pelag (Avinyonet del Penedès).

D'aquest període també s'han trobat restes funeràries a la comarca, per exemple, tombes a l'actual emplaçament de la fàbrica Cinzano de Vilafranca, on també s'ha descobert un dolmen; al pont vell, a un quilòmetre de Vilafranca en direcció a Barcelona; a la Vinya d'en Salvany a Santa Maria dels Horts i la necròpoli de l'Hort d'en Grimau a Castellví de la Marca.

Període ibèric

De nuclis ibèrics a l'Alt Penedès se n'han trobat una cinquentena. El més important, pel que fa a l'extensió, és el de Mas Castellà als Monjos.

De l'antiga ciutat d'Olèrdola, situada al turó de Sant Miquel hom pot veure una gran cisterna buidada a la roca amb capacitat per 328 m³, un gran nombre de sitges on es guardava el gra, fons de cabanes i, fins i tot, monedes d'aquest període.

També s'han localitzat restes d'aquest període a la vinya del Pau entre el Molí d'en Rovira i Santa Maria dels Horts a un costat del camí de Mas Rabassa, als nuclis de Can Brugal, la Riera, Mas Calent, font de la Mata, Cases d'en Rossell, les Guixeres (Vilobí del Penedès), Cal Morgades, la Bleda (Pacs), Casa Nova, Can Penyafel, la Xarmada, Saiols, Can Bas (Subirats), al puig del Pi del Barba (Sant Cugat Sesgarrigues).

Alguns d'aquests nuclis ja estaven ocupats durant el període neolític.

Període romà

Durant l'època romana, la xarxa viària i la construcció de viles marcaren una forma d'ocupació del territori que és bàsicament la d'avui en dia.

La Via Augusta serà el camí més important i pel que fa al Penedès, al Gran Penedès, té uns límits ben definits. Pel nord-est, el pont del Diable a Martorell i al sud-oest l'arc de Berà.

A banda i banda de la Via Augusta apareixen cases, hostals, casernes on acaben formant-se petits nuclis en indrets on en alguns casos ja es troben restes ibèriques.

El traçat de la Via Augusta, malgrat tot, resta per definir en algun dels trams. Dues són les interpretacions:

1. Des de Martorell seguia la vall de l'Anoia a tocar de Gelida i per la Foradada travessava Sant Sadurní i anava cap a Can Bas (Lavern), Cal Cartró, la Casa Vermella, la Granada, Vilafranca, la Casa dels Capellans, els Monjos, la Ràpita, l'Arboç, la Gornal, Bellveí, el Vendrell i Berà.

2. La segona interpretació afirma que no travessava per Vilafranca, ni la

Granada, sinó que de Can Bas es dirigia cap a Sant Cugat Sescarrigues, Sant Pere Molanta, la Plana Rodona, arran d'Olèrdola i per la vall anava a parar a Sant Llorenç, la Sanabra i Cal Llopart, passat ja els Monjos.

D'aquest període romà, quatre són els nuclis de població més importants; d'alguns, però, d'ells es desconeix la seva situació exacta:

1. Palfurina: a 24 qm de Tarragona coincidint amb l'estació actual de tren de Sant Vicenç, prop de Comarruga.

2. Stabulo Nuovo: a 36 qm de Tarragona; no hi ha acord respecte al seu emplaçament. Dues són les opcions, Arboç i Calafell, on s'han trobat en aquest últim restes de cases romanes, quedant situat aquest darrer al ramal de la costa en sentit Barcelona.

3. Antistana: a 43 qm de Tarragona s'ha situat a diferents llocs: Vilafranca, a la rodalia de Sant Cugat Sescarrigues, a la Ràpita i a les runes del Mas Castellà dels Monjos.

4. Subur: la teoria més ferma el localitza a Sitges, malgrat que n'hi ha d'altres que el situen a Subirats o a Olèrdola.

D'aquest període són les restes de l'aqüeducte situat a Sant Jaume dels Domenys, ja a la comarca del Baix Penedès, força destacables pel que fa a obra civil.

La colonització del territori pren forma mitjançant la construcció de *vilae*, que en l'actualitat equivaldria a les masies o grans explotacions agrícoles, no gaire allunyades les unes de les altres, en agrupacions en alguns casos de, fins i tot, tres o quatre cases.

Es troben documentats assentaments d'aquesta època arreu del Penedès: a la serra de la Font del Coscó (Avinyonet del Penedès), a Sant Pere Molanta, la Bleda-Pacs, Puigdàlber, Can Bas. Destaquen, tanmateix, les torres de la Gunyoles i Ferran, com a monuments funeraris.

El recinte fortificat d'Olèrdola manté la seva rellevància i s'acaben de construir les muralles ibero-romanes.

Pel que fa a la xarxa viària, de la Via Augusta surten un seguit de ramals laterals que eren les vies de penetració cap a l'interior de la península, la via secundària més important que creuava el Penedès de llevant a ponent adquirí rellevància en convertir-se en el camí preferit per mercaders i comerciants que assistien a la fira de Vilafranca i pels que s'endinsaven cap a la península. Aquesta via tenia el seu inici a la Plaça Nova de Barcelona i travessava els nuclis de l'Hospitalet de Llobregat, Cornellà, creuava el riu fins a Sant Boi i ascendia cap al Penedès per Sant Climent de Llobregat, Begues, el barri de l'Hospital a Olesa de Bonesvalls i es dirigia a ponent per les Gunyoles, Guardiola de Font-rubí, la Llacuna, Miralles, Santa Coloma on s'ajuntava amb les vies que es dirigien cap a Lleida i que tenien el seu origen a Martorell i Tarragona. Aquest camí era transitat pels que seguien la ruta de l'apòstol Santiago i la societat ramadera de la meseta l'aprofitava per traslladar el bestiar de carn destinat a abastar la ciutat de Barcelona.

Edat Mitjana

El Penedès va ser terra de ningú durant un temps, ja que era línia de frontera entre àrabs i cristians. Malgrat tot hi ha constància de nuclis poblacionals previs a la repoblació del segle X. Existeixen nuclis musulmans a la plana i petits reductes de població cristiana a la serralada pre-litoral durant l'Alta Edat Mitjana. Al terme de Lavit hi ha localitzats molins hidràulics, així com plantacions d'oliveres i vinyes. Es dona, per tant, una pervivència de població des de l'època tardo-romana. D'aquest període es conserva una important riquesa toponímica. la Ràpita (monestir fortificat), la Múnia (zona de regadiu), Mediona, la Granada,...

Durant aquest període el tipus d'implantacions que es duen a terme en el territori són castells i torres de guaita, masies d'origen medieval, necròpolis, edificis urbans, civils i industrials, edificis religiosos, balnes troglodítiques i ocupacions esporàdiques en coves i columbaris.

A partir del segle X existeix constància, entre d'altres, dels següents castells, que tenien la missió de controlar les incursions dels sarraïns: Cervelló (904) al Baix Llobregat, Olèrdola (911), Subirats (917) que vigila el congost del Badorc i la vall de l'Anoia, Queralt (929) que vetlla per la vall del Gaià, Caldes i Santa Oliva (938), Ribes (942) que vigila la costa, la Granada (950).

Existien, tanmateix, torres de guaita que complementaven la funció dels castells i que per la seva condició no tenien cap finalitat defensiva. Per exemple: la torre de les Gunyoles, la torre de Ventallops a Sant Cugat Sesgarrigues, la torrota d'en Pasteres i la de Can Pinya a Subirats. Aquestes torres han fet la funció en alguns casos de columbaris.

Un cop conquerida Tarragona es repoblen les antigues viles i llogarrets d'origen romà, adquirint l'Alt Penedès, una estructura territorial que bàsicament és la d'avui en dia.

Vilafranca es funda al segle XII amb els pobladors de Sant Miquel d'Olèrdola, Santa Margarida es configura a l'entorn de l'església romànica, Sant Pere de Riudebitlles a la vora del camí romà que va de la Granada al riu de Bitlles, Sant Pau d'Ordal creix sota la protecció del monestir benedictí de Sant Sebastià dels Gorgs.

S'inicia la construcció durant aquest període de diversos molins fariners i hidràulics a les ribes del Foix, de la riera de Mediona i de Bitlles, de l'Anoia,...

Els habitatges troglodítics també van ser ocupats durant l'alta edat mitjana, se n'han catalogat de diferents tipus segons la seva funció:

1. Coves d'habitació: a Castellet i la Gornal, les balnes de Solei de les Cabres, de la Bovera i la de la Serramola; o a Mediona la Cova Gran de Santa Anna,...
2. Coves d'aprofitament estratègic: a la Llacuna, la Cova de l'Hort Xic; a Castellet i la Gornal, de l'Horta; a Torrelles de Foix, la Cova dels Bous;...
3. Agrícola-ramadera: a Sant Martí Sarroca, la Cova Rodona i la balma de Can Vallès; a Torrelles de Foix la Cova de la Riera;...
4. Cova santuari: com la de Sant Pau a Vilafranca,...

5. Industrial-litològic: a Castellet i la Gornal, la balma del Noguer i la cova del Llambeig,...

6. Coves de transformació humana (celler, abocador, fossa asèptica,...): com la cova de l'Ametllò a Olèrdola,...

7. Coves turístiques: a Sant Quintí de Mediona, la cova de les Deus; la cova de l'Ordal, a Subirats;...

És durant aquest període quan la colonització del territori, a redòs de la seralada pre-litoral, es realitza mitjançant la construcció de cases fortes. La seva situació geogràfica se centra als vessants de l'allargassada serra que discorre des del Pont d'Armentera cap al Montagut, el Castellar i la Serra de Rocamora i que fineix a Mediona. També formen part les capçaleres dels rius i rieres que conformen el Penedès, el Foix, la riera de Pontons, la de Marmellar, el Riudebitlles, la de Miralles o de Carme, el Brufaganya i el Gaià.

Aquesta zona denominada marca penedesenca forma part del senyoriu que detentava el monestir cistercenc de Santes Creus.

A l'Alt Penedès de cases fortes en trobem a Pontons –els Clots, la Rimbalda, Can Fontena, Mas Suau, Can Xamanet, Can Guixó, Cal Rei, Cal Pontonet, la Rovira, el Sobal, Can Soler del Roset, Mas Fonoll, Can Farreres, Mas de la Riera, Peralta,...–, i a Torrelles de Foix – Daques, Can Rossell de les Bassagues, Guàrdia de les Valls i les Torres Altes.

És durant aquest període quan es dona la construcció de nombrosos edificis religiosos – esglèsies, convents, monestirs– com, per exemple, el santuari de Santa Maria de Foix, Sant Sebastià dels Gorgs, l'esglèsia romànica de Torre-Ramona, Espiells, la capella romànica de Santa Maria de la Llinda a la Granada, Sant Pere de Castellet a Castellet i la Gornal, l'esglèsia de Sant Jaume a Olèrdola,...

A partir del segle XIV es duen a terme els primers recomptes de població. És durant aquest segle i el següent que la davallada del nombre d'habitants és constant, les causes són la mortaldat dels infants, la pesta negra, la guerra de remença.

Malgrat la persistència de les pestes, la població penedesenca creix gràcies a la immigració de gascons, bernesos i foixencs, la major part dels quals treballaran al camp, residint a diferents nuclis de població com Vilafranca, Santa Margarida i els Monjos, Pacs, la Granada, Sant Martí Sarroca, l'Arboç, Lavit, Avinyonet, Sant Sadurní, Sant Cugat Sesgarrigues,...

El creixement fins a l'actualitat és , tret de períodes puntuals –la fil·loxera, la guerra civil– continuat.

La població rural registra el seu màxim entre els anys 1857 i 1887, ja durant les primeres desenes de la segona meitat de la centúria proliferen les masies i amb les cases de parcers i rabassaires es formaran noves barriades i caserius.

El conreu extensiu de la vinya no es dona fins a finals del segle XVII i el XVIII.

Durant els segles XIII i XIV es conrea safrà i als horts lli i cànem. Els segles XV i XVI, moreres per alimentar els cucs de seda. Cap al 1700, existeixen grans

plantacions de figueres i es comença a introduir el blat de moro. A finals del segle XVIII i principis del XIX, el vilafranquí Manuel Barba Roca introdueix el cultiu de la patata. Subsisteixen grans plantacions de cereals i la xeixa. La vinya comença a plantar-se a la costa, al Garraf. L'any 1717 on hi havia més vinya plantada era a Sitges, Vilanova, Sant Pere de Ribes i Cubelles. On n'hi havia menys era al Vendrell, a Calafell, Banyeres, l'Arboç, Sant Martí Sarroca, Cunit, Sant Quintí, Terrassola, Lavit i Sant Sadurní d'Anoia. A la rodalia de Vilafranca, entre el 10 i el 20% del sòl cultivat fins a Llorenç i la Bisbal es destina a la vinya. A finals del segle XVIII, l'increment del comerç amb Amèrica augmenta la superfície de vinya cultivada ja que donava més diners que el blat i el 1845 era un cultiu extensiu a l'Alt i Baix Penedès. Aquest fet té com a conseqüència la millora de la carretera de Vilafranca al port de Vilanova, que s'inaugura l'any 1834. La carretera de Barcelona a Tarragona creuant el port d'Ordal entra en servei l'any 1802, després de la construcció dels ponts de Molins de Rei i del Lledoner.

L'any 1865 s'inaugura la xarxa ferroviària fins a Sant Vicenç, i, ja durant el segle XX, concretament l'any 1973, s'obre al trànsit l'anomenada autopista del mediterrani, que és l'espina dorsal de la comarca amb un traçat similar al de la Via Augusta dels romans.

Al llarg del segle XX, els municipis que concentren l'increment de població més important pel que fa a la immigració són Santa Margarida i els Monjos, Sant Sadurní d'Anoia, Pacs, Olèrdola i Vilafranca del Penedès.

L'estructura territorial que es dona en l'actualitat es fruit de l'herència dels romans i de la creació de nuclis de població del segle XIX. Durant la segona meitat del segle XX han aparegut, com a conseqüència del fenomen turístic, les segones residències –Olèrdola, Gelida, Subirats, Avinyonet, Torrelles de Foix, Pontons, Mediona– amb un tipus d'ocupació de sòl extensiu, basat en la casa unifamiliar aïllada, que ocupen les àrees de muntanya, junt amb els nuclis de població més petits pel que fa la seva grandària i volum poblacional. La plana resta ocupada per la vinya, donada la seva elevada rendabilitat i per l'eix urbà, industrial i de comunicacions que comunica Barcelona amb Tarragona, formant part de l'eix mediterrani.

Bibliografia

- AA.DD. *Atles Comarcal del Baix Llobregat*, Consell Comarcal del Baix Llobregat, Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, Institut Cartogràfic de Catalunya, Barcelona.
- AYMAMÍ i DOMINGO, Gener i PALLARÈS i PERSONAT, Joan (1994): «El fenomen troglodític a l'Alt Penedès», a *Miscel·lània Penedesenca* 1993, Institut d'Estudis Penedesencs, pp. 101-112
- CASASSAS, Lluís, director (1991): *L'Alt Penedès, una comarca dinàmica als confins metropolitans*, Caixa de Catalunya, Barcelona.

- CEBRIÀ i ESCUDER, Artur; RIBÉ i MONGE, Genís i SENABRE i JUN-COSA, Maria Rosa (1992): «L'arqueologia a l'Alt Penedès: estat de la qüestió als anys 90», a *Miscel·lània Penedesenca 1991*, Institut d'Estudis Penedesencs, pp. 37-136.
- GRÀCIA i GIRALT, Josep (1988): «Els materials ceràmics del Neolític Antic Cardial de la pedrera de Sant Jordi (Pacs, Alt Penedès, Barcelona)» a *Miscel·lània Penedesenca 1987*, Institut d'Estudis Penedesencs, pp. 9-21.
- IGLÉSIES i FORT, Josep (1988): *Estudi de les xifres de població de l'Alt Penedès en el curs de sis segles (1358-1975)*, Institut d'Estudis Penedesencs, Vilafranca del Penedès.
- INGLÈS i RAFECAS, Josep M^a (1989): «El Penedès una unitat històrica» a *Miscel·lània Penedesenca 1988*, Institut d'Estudis Penedesencs, pp. 179-194.
- LLORACH i SANTÍS, Salvador (1979): «El Penedès durant el període romànic», a *Miscel·lània Penedesenca 1978*, Institut d'Estudis Penedesencs, pp. 65-88.
- LLORACH i SENTÍS, Salvador (1981): «Els castells d'arrel romànica de l'Alt i Baix Penedès» a *Miscel·lània Penedesenca 1980*, Institut d'Estudis Penedesencs, pp. 29-60.
- MACIAS, Josep M^a; REMOLÀ, Josep Anton i MESTRE, Mireia (1994): «El castell de Gelida: l'excavació arqueològica de l'any 1991», a *Miscel·lània Penedesenca 1993*, Institut d'Estudis Penedesencs, pp. 167-189.
- MASACHS, Josep M^a (1979): «Els vells camins del Penedès», a *Miscel·lània Penedesenca 1979*, Institut d'Estudis Penedesencs, pp. 125-143.
- MASSANELL i ESCLASSANS, Antoni (1990): «Dades de la població occitana a Vilafranca a la segona meitat del segle XVI» a *Miscel·lània Penedesenca 1989*, Institut d'Estudis Penedesencs, pp. 219-248.
- MICÓ i MILLÁN, Joaquim (1994): «Població pre-comtal al Penedès», a *Miscel·lània Penedesenca 1993*, Institut d'Estudis Penedesencs pp. 189-208.
- MIRET i MESTRE, (1994): «El jaciment de sílex en superfície de Can Ferret» a *Miscel·lània Penedesenca 1993*, Institut d'Estudis Penedesencs, pp. 71-80.
- MIRET, Magí i MIRET, Josep (1982): «Un assentament d'època romana a la serra de la font del Cuscó (Avinyonet del Penedès)», a *Miscel·lània Penedesenca 1981*, Institut d'Estudis Penedesencs, pp. 181-194.
- PALAU i RAFECAS, Salvador (1989): «Inventari de molins fariners al riu Foix», a *Miscel·lània Penedesenca 1988*, Institut d'Estudis Penedesencs, pp. 253-286.
- PALAU i RAFECAS, Salvador (1992): «Els molins fariners de la conca de l'Anoia» a *Miscel·lània Penedesenca 1991*, Institut d'Estudis Penedesencs, pp. 591-614.

PLA, Josep (1971): *Guia de Catalunya*, Edicions Destino, Barcelona.

TARRADA i MASSANELL, Joan (1982): «L'aqüeducte romà de Sant Jaume dels Domenys», a *Miscel·lània Penedesenca 1981*, Institut d'Estudis Penedesencs, pp. 237-260.

VIRELLA i BLODA, Joan (1981): «Habitatges troglodítics», a *Miscel·lània Penedesenca 1980*, Institut d'Estudis Penedesencs, pp. 259-279.

VIRELLA i BLODA, Joan (1989): «Les cases fortes de la Marca Penedesenca», a *Miscel·lània Penedesenca 1988*, Institut d'Estudis Penedesencs, pp. 267-305.

**Nombre d'habitants (1996)
i superfície en qm² de la comarca de l'Alt Penedès**

Avinyonet del Penedès	29,12	1.185
Cabanyes, les	1,79	468
Castellet i la Gornal	46,84	1.241
Castellví de la Marca	28,49	1.461
Font-rubí	37,00	1.186
Gelida	26,73	3.903
Granada, la	6,57	1.299
Mediona	47,61	1.248
Olèrdola	29,87	1.893
Olesa de Bonesvalls	30,57	719
Pacs del Penedès	6,14	620
Pla del Penedès, el	9,40	953
Pontons	25,86	291
Puigdàlber	0,40	319
Sant Cugat Sesgarrigues	6,29	752
Sant Llorenç d'Hortons	19,75	1.301
Sant Martí Sarroca	35,59	2.486
Sant Pere de Riudebitlles	5,35	2.144
Sant Quintí de Mediona	13,89	1.568
Sant Sadurní d'Anoia	18,60	9.205
Santa Fe del Penedès	3,48	233
Santa Margarida i els Monjos	17,39	4.230
Subirats	55,78	2.307
Torrelavit	23,94	1.176
Torrelles de Foix	36,80	1.603
Vilafranca del Penedès	19,63	28.553
Vilobí del Penedès	9,43	852

Evolució de la població a l'Alt Penedès

	Any	Població
FOCS	1358	870
FOCS	1365-70	1.970
FOCS	1378 BOFARULL	1.660
FOCS	1378 ACADEMIA	1.551
FOCS	1497	918
FOCS	1515	985
FOCS	1553	1.173
CASES	1708	2.036
VEÏNS/HABITANTS	1716	1.679/7.254
VEÏNS	1717	2.343
VEÏNS	1718	1.440
VEÏNS/HABITANTS	1719	1.751/7.193
HABITANTS	1787	13.671
VEÏNS	1818	3.329
VEÏNS/HABITANTS	1830	3.322/19.190
VEÏNS	1845	4.654
HABITANTS	1857	34.292
HABITANTS	1860	35.890
HABITANTS	1877	37.085
HABITANTS	1887	42.053
HABITANTS	1897	39.730
HABITANTS	1900	38.885
HABITANTS	1910	40.362
HABITANTS	1920	43.262
HABITANTS	1930	45.506
HABITANTS	1936	45.654
HABITANTS	1940	44.947
HABITANTS	1950	44.301
HABITANTS	1960	45.571
HABITANTS	1970	54.716
HABITANTS	1975	59.373
HABITANTS	1981	64.894
HABITANTS	1986	67.005
HABITANTS	1991	69.863
HABITANTS	1996	73.196